

Zábrátzky Éva

Petercsák Tivadar: Az Egri Cifra-Sánc városrész és fertálymesterei

Petercsák Tivadar néprajzkutató 1981-től a Dobó István Vármúzeum munkatársa, 1989–2009 között a Heves Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója volt. 2007-ben megszerezte az MTA doktora tudományos címet. 2009-től az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Intézetének egyetemi docense, majd tanára, a Történeti Segédtudományok Tanszék megbízott vezetője volt. Szakmai érdeklődési körébe tartozik a paraszti erdőhasználat, gazdálkodás kutatása, számos publikációja jelent meg a népművészet, népszokások témaköréből. Igazi lokálpatrióta kutatóként dolgozta föl Eger történelmének, néprajzának egyes területeit: az egri hóstyák, és a fertálymesterség hagyományait.

Az Egri Cifra-sánc történetét és a városrész társadalmának megbecsült polgárait, a fertálymestereket bemutató könyvet egy olyan történész írta, aki ennek a városrésznek a lakója, 2012-től aktív tagja az Egri Fertálymesteri Testületnek.

A könyv bevezetőjében Eger történelmét ismerteti 10. századtól a 20. századig. Kiemeli, hogy Eger a kezdetektől befogadó város, a különböző nemzetiségű mesteremberek, kereskedők, szerzetesrendek mellett vonzotta a művészeket, akik gazdagították a város arculatát. A 91 éves török uralom alól fölszabadult városban a 18. században épültek föl többek között a barokk templomok, az Eszterházy Károly által alapított Líceum. Ebben az időben jelentős mértékű volt a lakosság szám növekedése, a városfalakon túl is építkeztek, így alakultak ki a külvárosok helyi megnevezéssel a hóstyák.

A hóstya szó a német „*hóstát*” (külváros), más magyarázatok szerint a közép-felnémet *Hochstadt* kifejezésből ered, alkalmazása ismert Kolozsváron *hóstát*, Sárospatakon *hustác* változatban. Egerben a külvárosok a városba vezető kapukról kapták az elnevezésüket: Hatvani hóstya, Maklári hóstya, Rác hóstya, Cifra hóstya. A szerző részletesen ismerteti a városrészek 18. századi történetének alakulását, az itt élő népesség összetételét, a hóstyák népének kapcsolatát a várossal és a földesurakkal. Nemes Lajos kutatásai szerint 1785-ben a város lakosságának 34,88%-a a paraszti réteghez tartozott, szinte mindegyikük rendelkezett szőlővel-ők alkották a hóstyák népét (84,83%). A török uralom után Egerben az egyház mint földesúr olyan egyezményt kötött a város lakosságával, amely biztosította, hogy a városfalakon belül egységes közigazgatás érvényesüljön. Az új lakosok megtelepedését a város engedélyezte, de hatásköre nem terjed ki a falakon kívül élőkre. Itt a kettős földesúr, a püspök és a káptalan fennhatósága érvényesült. Eb-

ből a helyzetből adódóan a külvárosban élők hosszú időn keresztül nem kaptak polgárjogot, nem vehettek részt a városi eljárók megválasztásában. Problémák adódtak a külvárosok és határainak jogi helyzetéből: az Egert övező mezőgazdasági területek szinte teljes egészében az egyház birtokában voltak, a lakosoknak idegen határban kellett szántóföldet és szőlőt bérelni. Ezzel összefüggésben a tűzifa megszerzése is nehézségeket okozott, a város és a földesurak között állandó vitára adott okot az erdőpusztítás és a faizás korlátozása.

A Cifra-hóstyá és a Sánc városrészek történetét a 18. századtól egészen a 20. századig ismerteti a szerző. A városfal északkeleti részén az Eger-patak partján húzódó út mentén egykor városkapu állt, melyet Porta Germanica, Flüschen Thor illetve Felnémeti kapu néven említették, a 18. század derekától Cifra kapu megnevezés terjedt el, amelyet díszes kialakításának köszönhetett. A Káptalan utcán keresztül lehetett eljutni ide, ezért itt kapott helyet az egri káptalan címerével ellátott reneszánsz kőfaragvány, amely jelenleg a Dobó István Vármúzeum Az egri vár története kiállításában tekinthető meg.

A Cifra-hóstyától délkeletre, az egykori külső vár helyén terül el a *Sánc* városrész, amelyet neveztek *Sánc-fertálynak*, *Sánc-negyednek*, *Sándor városnak* is. A 19. századtól együtt említik a Czifra hóstyával: *Cifra sánc*, *Cifra-Sánc*. Maga Gárdonyi Géza is itt élt, 1899-ben így jellemezte: „A Czifrasáncz.... a legszebb sánc az egész világon.”

Petercsák Tivadar elemzi a területen található helyneveket, utcaneveket, amelyek a vár, illetve a város történetéhez szorosan fűződő ismereteket őriznek. Így a Hóhéparton a Pallos utca 5-ben lakott a város hóhérsa, a 7. szám alatt a segédei, a pecérek. A Királyszéke elnevezés arról az egri hagyományról állít emléket, hogy Szent István király innen nézte az első egri templom építését. A Tetemvár török és magyar katonák sírjait rejtje, a hagyomány szerint az 1552-ben elesett harcosok nyugszanak itt.

Az itt élők a többi hóstyához hasonlóan mezőgazdaságból éltek, a parasztok aránya a 18. század végén 49,5% volt, a zsellérek aránya 34,73%-ot tett ki, a teljes jogú polgárok 3,37%-ot alkottak. A nemesek száma mindössze 1,46% volt. A területen jelentős volt az iparosok száma is.

A hóstyák lakóinak megélhetését elsősorban a szőlőművelés, az abból származó jövedelem jelentette. A több hold szántófölddel, illetve szőlővel rendelkezők voltak a gazdák, az ennél szegényebbek a *kapások* – ők elsősorban a szőlőkben végzett napszámából éltek. A kapásokat a hóstyákon lévő *tanyákon* fogadták föl a munkára – ezek az utcák végén elhelyezkedő kis telkek voltak, ahol a munkára vállalkozók gyülekeztek.

A szőlőművelés rendje határozta meg a hóstyai emberek életét. Tavasszal a nyitással kezdtek, ezt követte a metszés, majd a háromszori kapálás. Számos rítus,

hiedelem is kötődött a szőlőhöz – igyekeztek távol tartani a jégverést, az ártalmas időjárást, kártevőket. Vihar közeledtekor szentelt gyertyát égettek, a szentelt barkát elásták a föld négy sarkába, hogy a jégvihar elkerülje a szőlőt. A vallásos gazdák szőlőbeli keresztet állítottak, a Cigléd-tetőn a 18. századi Dónát szobornál imádkoztak. A munka megkoronázása volt a szüret, amit Egerben Szent Mihály napja utáni időszakra tűzött ki a városi tanács. A szüreti munkálatok fontos része a darálás- a szőlődarálót egy egri asztalosmester, Óberfrank Antal találta föl a 19. század elején, ezzel fölöslegessé tette a fáradságos taposást.

Az egri bor jó minőségének megőrzéséhez hozzájárul, hogy a város alatt, illetve a várost övező területeken kőbe vájt pincékben tárolták, tárolják. A Cifra-Sánc területén található a város legrégebbi pincéit, a Királyszéke hegy alatt forrásvízi mészkőben, darázkőben alakították ki az üregeket.

A szőlők aljában zöldségeket is ültettek, babot, zöldséget, paprikát, paradicsomot termesztettek, többnyire saját szükségletre. A gyümölcsfák termését viszont piacra hordták. Őzd környékére hátikosárban, kosárral vagy, lapos kocsival szállították a cseresznyét, barackot, szilvát, szőlőt.

A Cifra hóstyán működő érseki tégláégető és a területén áthaladó Eger-Putnoki vasútvonal történetét is megismerhetjük a kötetből.

A helyi művelődés fontos színterei voltak a kiegyezés után létrejövő olvasóköri. A Cifra hóstyán a Cifra téri iskola adott otthont az egyesületnek, ahol a könyvtár mellett számos művelődési lehetőséget szerveztek a tagoknak. Előadásokat, színjátékokat, zenés esteket látogathattak az érdeklődők.

A Cifra hóstya bemutatását a népi építészet ismertetésével folytatja a szerző. Jellegzetes a zárt sorú beépítést mutató utcafront, ahol a kapualj a ház szélességében le volt fedve. A szűk udvarok mentén húzódó lakóház végéhez csatlakozott az istálló. Az építőanyag általában vályog vagy fejtett kő, a 19. század végétől a hasáb alakúra faragott tufa. A legszegényebbek a tufába vájt barlanglakásokban éltek, melyek a fennálló falú lakóházakhoz hasonlóan voltak berendezve.

A Cifra-Sáncon a vallási élet központja a Servita templom, melynek búcsúja tömegeket vonzott a Fájdalmas Anya ünnepén. A fájdalmas búcsú alkalmával körmenetben járták végig a környék utcáit, lobogókkal, kegyszobrokkal, énekelve. Az ünnep alkalmával nagy vendégségeket rendeztek.

A másik jelentős búcsújáróhely a várban található Kálvária volt, ahová a Cifra hóstyai idős asszonyok minden harmadik vasárnap felvonultak a Servita templomtól.

A szőlő és borkultúra kapcsán alakult ki Szent Donát kultusza, akihez jégverés ellen imádkoztak a szőlősgazdák. A Cigléd-en elhelyezett szobránál július második vasárnapján rendezték meg a „Dónát búcsút”. A Dónát napi körmenet a Bazilikától indult, a Piactéren keresztül a Cifraparton keresztül érkeztek a szőlőhegyre.

Ezt a hagyományt a mai napig tartják, a kultusz fenntartásában jelentős szerepet játszik a Fertálmesterek Testülete.

Egerben szinte minden városrésznek saját temetője volt, így a Cifra-Sáncnak is. 1886-ban a helyi lakosok kérték a püspök-nagyprépost hozzájárulását a temetőbeli kápolna építéséhez. A kápolna elkészült, három oltárt helyeztek el benne Sajóssy Alajos festőművész alkotásaival: Jézus feltámadása, szent Donát püspök és Páduai szent Antal festményével.

A Sánc legismertebb lakója Gárdonyi Géza 1897-1922 között élt Egerben az egykori Takács utca 24. számú házában. Az utca ma már a Gárdonyi utca nevet viseli, a lakóházban Gárdonyi Géza Emlékmúzeum működik. Gárdonyi megvásárolta a háza körüli földterületeket, így a telke fölött elterülő három holdas szőlőt is. Alkotómunkájához ideális környezetet alakított ki, árnyas, ligetes kertet, házában jellegzetes, tetőablakkal ellátott dolgozószobát. Itt születtek meg novelláskötetei, regényei, többek között az Egri csillagok, A láthatatlan ember, az Isten rabjai.

Petercsák Tivadar az egri fertálmesterség hagyományának elkötelezett kutatója, ebben a kötetben a Cifra-Sánc fertálmestereiről ír bővebb történeti ismertetőt. A fertálmesterség előzménye a tizedesi intézmény, melynek kialakulásáról több elmélet is napvilágot látott. Csizmadia Andor szerint a török kiűzése után a város választott tisztségviselői, a tizedesek (decuriók) segítették a közigazgatási és rendészeti feladatok ellátását. Nemes Lajos a 17. század végén Egerben is letelepedett hajdúk katonai szervezetében látja a tizedek kialakulásának kezdeteit.

A fertálmester kifejezés a 18. században betelepülő német lakosság által használt *viertel*, azaz negyedek élére választott *viertelmeister* szóból ered. A 18. században elsősorban az adóösszeírások, adóbeszedések, a rend fenntartása, tűzvédelem, a városi határozatok kihirdetése tartozott a fertálmesterek feladatai közé. A 19. század második felében a polgári törvénykezés megerősödött, Magyarországon egységesítették a városi önkormányzatok működését. 1880-ban felmerült a tisztség megszüntetése, ám a hagyománytisztelő egri városi képviselők testülete ragaszkodott a további fenntartásához. A fertálmesterek közigazgatásban betöltött szerepe az idők során fokozatosan csökkent, majd megszűnt, viszont erősödött a városi társadalmi életének szervezésében, a lakosság és a magisztrátus közötti közvetítésben. Az 1920-as években mint a hit és az erkölcs védelmezői szerepeltek a helyi sajtóban. Testületként megjelentek az egyházi körmeneteken, városi ünnepeken, nagyobb társadalmi eseményeken, jótékony ügyeket karoltak föl, mint az özvegyek és árvák segítése.

A saját városrészüket képviselő fertálmestereket évről -évre a tekintélyes egri polgárok közül választották, csak átmeneti időszakokra 1805-1808 között alkalmazott fizetett, több évre elszegődött fertálmestereket a város. A 18. század első felében még a városi közgyűlés, majd a városi tanács választotta meg őket, a ne-

gyedek csupán a jelölésben vettek részt. Később a negyedek joga volt a választás, végül a „*kiérdemesült fertálmesterek*” dönthették el, ki legyen az utódjuk az adott városrészben. A 19-20- században a jelölőgyűlésen tárgyalták meg, ki lehet alkalmas a tisztségre- ez volt a *suttogó*, vagy *súgó*, *kandikáló*. A kiválasztott személyt fáklyás menetben keresték föl, aki vendégül látta a felkérőket. A megválasztott fertálmesterek munkájuk kezdetén esküt tettek, az eskütétel napja hagyományosan Szent Apollónia napjához kötődik. Ezen a napon is nagy vendéglátást, traktát tartottak, hasonlóan a nagyobb ünnepek alkalmával megrendezett közös lakomákhoz, ami komoly kiadást jelentett a negyedmesterek családjai számára.

A testület tagjai jellegzetes viselettel rendelkeztek, melynek darabjai: fekete, ráncolt százcáncú köpeny, faragással díszített pántlikás fertálmesteri bot, melyre a tisztséget betöltők névsorát vésték évszámmal együtt. Dobó István Vármúzeum történeti gyűjteményében számos egyéb emléket is találhatunk a fertálmesterség múltjából: fertálmesteri naplókat, díszes kivitelben elkészített fényképekkel ellátott tablókat.

A 20. század közepén a többi civil szervezethez hasonlóan a fertálmesteri testületet is megszüntették. A rendszerváltást követően az Egrei Lokálpatrióta Egylet elnöke, Várkonyi György kezdeményezte az újraszerveződést. Az Egrei Fertálmesteri Testület 2000-től bejegyzett egyesületként működik, feladatuknak tekintik a város kulturális és természeti értékeinek, hagyományainak feltárását, megőrzését, a közéleti felelősség felébresztését, a közösségi élet és a szolidaritás erősítését.

A Cifra Sánc fertálmesterei követik elődeik hagyományait, többek között városszépítő tevékenységet is ellátnak. Részt vállaltak a Dónát-szobor helyreállításában, a körülötte lévő terület folyamatos gondozásában, 2016-ban a Kocsis András féle kereszt rekonstrukciójában, a Tetemváron elhelyezett 1552-es hősi emlékmű felállításában.

Az egri fertálmesterség élő hagyománya 2014-ben felkerült az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére. A fertálmesteri testület tagjai napjainkban is aktív szereplői a város életének, a helyi identitást erősítő szerepet töltenek be, a nemzeti ünnepek, közösségi rendezvények reprezentatív résztvevői.

(Liceum Kiadó, Eger, 2021)